

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCE

Volume 1, 2017. Issue 1.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher

Center of Geopolitics

Časopis *Montenegrin Journal for Social Science* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem **782**.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCE

Volume 1, 2017. Issue 1. Podgorica June 2017.

Editor in Chief: Živko Andrijašević

Editors: Adnan Prekić, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Proofreading and proofreading: Nataša Praščević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Niksic, Montenegro

E-mail: mjss@ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Objavlivanje ovog broja časopisa pomogli su:
**Centralna banka Crne Gore, Filozofski fakultet-Nikšić i Societe
Generale banka Montenegro**

CONTENTS:

INTRODUCTION	4
ON THE LOST PURPOSE OF TRANSITION Igor LUKSIC	5
PERCEPTION OF THE MONTENEGRIN STUDENT POPULATION ON NATO MEMBERSHIP Adnan PREKIC	22
KATOLIČKA CRKVA I NACIONALIZAM U CRNOJ GORI: BEATIFIKACIJA I KANONIZACIJA LEOPOLDA BOGDANA MANDIĆA Dragutin PAPOVIĆ	42
NOT AFRAID OF THE LION: THE ROLE OF VENICE IN MODERN HISTORY OF MONTENEGRO Tommaso GIANCARLI	78
REVIEWS:	91
O INTELEKTUALCIMA, IDEOLOGIJI I TOTALITARIZMU (DR DRAGUTIN PAPOVIĆ, INTELEKTUALCI I VLAST U CRNOJ GORI 1945-1990. GODINE, PODGORICA, 2015) Živko ANDRIJAŠEVIĆ	92
INTERPRETACIJA ISTORIJE CRNE GORE NA PRAGU XXI VIJEKA - PRIKAZ KNJIGE FRANTIŠEKA ŠISTEKA, „NARATIVI O IDENTITETU” IvanTEPAVČEVIĆ	101
MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP: “OD RATA DO MIRA NA JADRANU: 1914 – 2016”, 28. SEPTEMBAR 2016, KOTOR, CRNA GORA, CRKVA SVETOG DUHA Marijan PREMOVIĆ	105

Prikaz

**O INTELEKTUALCIMA, IDEOLOGIJI
I TOTALITARIZMU
(DR DRAGUTIN PAPOVIĆ, INTELEKTUALCI I
VLAST U CRNOJ GORI 1945-1990. GODINE,
PODGORICA, 2015)**

Živko ANDRIJAŠEVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski Fakultet-Nikšić,

Danila Bojovića b.b. Crna Gora

E-mail: ziman@com.me

Za knjigu “Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945-1990. godine”, autora dr Dragutina Papovića, može se zbog nekoliko razloga reći da predstavlja inovaciju u crnogorskoj istoriografiji. Najprije, to je knjiga o nedovoljno izučavanom fenomenu u istoriji Crne Gore – odnosu intelektualaca i vlasti, i ulozi intelektualaca u afirmaciji ideologije. Zatim, to je i studija o jednoj crnogorskoj socijalnoj grupaciji u XX vijeku, njenom stvaranju, djelovanju i uticaju u javnom i političkom životu. Najposlije, radi se o knjizi u kojoj se problemski obuhvataju dva važna fenomena istorije XX vijeka – ideologija i totalitarizam. Papovićeva knjiga po prvi put pokazuje crnogorsku varijantu ovih fenomena, i to kroz ulogu intelektualne grupacije u njihovoj afirmaciji i trajanju. Uspostavljanjem komunističke vlasti u Jugoslaviji 1945. godine, Crna Gora se susrela sa totalitarnim sistemom i ideološkom državom, koja je kontrolisala i usmjeravala javni život, obrazovanje i društvenu misao, pa time, u najvećoj mjeri, i intelektualnu djelatnost. U skladu sa prirodom totalitarnog sistema, i intelektualci su postajali dio kontrolisane i ideološki funkcionalizovane grupacije, koja je služila njegovoj afirmaciji i promovisanju zvaničnih ideja i mišljenja.

Autor u predgovoru navodi da u crnogorskoj historiografiji do sada nije bilo radova u kojima se ukazuje na ulogu intelektualaca u politici i javnom životu Crne Gore, ali ni na specifičnosti njihovog odnosa prema vlasti. Nepostojanje ovakvih istraživanja, koja su bitna za cjelovitiju spoznaju političkog života i političke kulture Crne Gore u XX vijeku, uticala su na autora da se posveti ovoj temi. Za hronološki okvir istraživanja Papović je s razlogom odabrao period jednopartijskog socijalističkog sistema od 1945. do 1990. godine, iako je istraživanje perioda od gotovo pola vijeka, za istoričara uvijek pretežak zadatak. Ipak, želeći da istraživanjem obuhvati čitavo razdoblje socijalizma i jednopartizma u Crnoj Gori, Papović se odlučio na ovaj rijedak poduhvat.

Uloga intelektualaca u javnom i političkom životu, kao ni snaga njihovog uticaja, ne može se razumjeti bez ukazivanja na društvene i političke specifičnosti Crne Gore toga doba, ali ni bez razumijevanja nasljeđa na kojem se ove posebnosti temelje. Zbog toga je Papović najprije detaljno analizirao društvene i političke okolnosti u Crnoj Gori od početka XX vijeka do 1945. godine, kao i na odnos intelektualaca i vlasti u tom periodu. Polazeći od utemeljenog uvjerenja u neophodnost i opravdanost analize ovog odnosa u periodu prije 1945. godine, on ukazuje na činioce koji su imali presudni uticaj na odnos intelektualac-vlast. Naime, u Crnoj Gori početkom XX vijeka gotovo da nije bilo moguće živjeti isključivo od intelektualnog rada, ili kolokvijalnim jezikom rečeno – živjeti od pisanja ili pričanja, osim ukoliko se intelektualnom djelatnošću pojedinac nije bavio u okviru neke državne institucije. A državnih institucija kojima je intelektualna djelatnost bila primarna, i koje su zapošljavale intelektualce, nije bilo mnogo. Upravo ovakve okolnosti, uticale su na stvaranje osobenog crnogorskog fenomena, koji se tiče odnosa intelektualac-vlast. Nakon osvrta na prilike u Crnoj Gori do 1945. godine, Papović je ukazao i na karakter angažmana intelektualaca u političke svrhe od početka XX vijeka do uspostavljanja socijalističkog sistema. Na osnovu prezentacije podataka iz njegovih istraživanja, očito je da su u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori, kao i Kraljevini SHS/Jugoslaviji, intelektualci u velikoj mjeri bili sljedbenici i apologete zvanične ideologije. Činili su to nekada svjesno, a nekada su temama kojima su se bavili, pogotovo ako se radilo o temi koja je aktuelna u javnom životu, ulazili u domen zvanične ideologije.

Prije nego što se posvetio izučavanju uloge intelektualaca u javnom i političkom životu Crne Gore poslije 1945. godine, dr Dragutin Papović je u uvodnom poglavlju

knjige definisao i fenomen koji je suštinski važan za razumijevanje problematike ovog istraživanja. On je, naime, ponudio odgovor na pitanje: Ko se u Crnoj Gori može smatrati intelektualcem? Prema tadašnjim mjerilima, koja će se poslije 1945. godine iz osnova promijeniti, u intelektualce su se ubrajali svi koji su javno djelovali i bavili se umjetničkim i društvenim temama, a imali su završenu srednju, višu ili visoku školu (fakultet). Ponekad, čak i samo ako su imali status studenta. Pored toga, Papović je ukazao na različite političke angažmane i ideološku pripadnost crnogorskih intelektualaca tokom Drugog svjetskog rata. Na osnovu njegovog istraživanja slijedi da je 1945. godinu Crna Gora dočekala sa dvije grupe, politički i ideološki angažovanih intelektualaca: antifašističku i kolaborantsku. U prvoj su bili članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), pristalice Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) i, uglavnom, književnici i publicisti koji su u međuratnom periodu podržavali pokret socijalne literature. U drugoj grupi našli su se pripadnici međuratnog režima, promoteri monarhizma i klerikalizma, integralnog jugoslovenstva, fašizma, nacizma i srpskog nacionalizma, ali i pripadnici Crnogorske federalističke stranke. Upravo ovi aspekti istraživanja o odnosu intelektualac-vlast od 1900. do 1945. godine, predstavljaju osnovu koja je neophodna za razumijevanje njihovog odnosa poslije završetka Drugog svjetskog rata. Iz ovog poglavlja knjige može se spoznati s kakvim je intelektualnim potencijalom Crna Gora ušla u novi period društvenog i političkog života, i kakva je bila pozicija intelektualca, odnosno, njegov politički angažman, u Crnoj Gori prije uspostavljanja jednopartijskog sistema 1945. godine.

U prvom poglavlju - "Uspostavljanje vlasti i uključivanje intelektualaca u institucije (1945-1950)", Papović ukazuje na proces formiranja novog sistema vlasti u Crnoj Gori i Jugoslaviji, kao i na ustanovljavanje novih institucija u oblasti kulture i obrazovanja. Na osnovu velikog broja novih izvora, rekonstruiše se i proces uključivanja crnogorskih intelektualaca u javni život, uz prezentaciju osnovnih ideološko-političkih načela njihovog javnog angažmana. Iz Papovićevog istraživanja može se zaključiti da su intelektualci gotovo bez izuzetka prihvatili da budu dio ideološke mašinerije novog sistema, i da se aktivno angažuju u učvršćivanju i afirmaciji socijalističkog uređenja i ideologije.

U knjizi Dragutina Papovića obrađena je i institucionalna osnova za sprovođenje zvanične ideologije i javne misli poslije 1945. godine, odnosno, institucionalni ambijent u kome su intelektualci mogli ideološki i politički djelovati. Od uspostavljanja

novog sistema vlasti, ideološku kontrolu nad kulturom, naukom i prosvjetom, pa time i nad djelovanjem intelektualaca, sprovodila je Uprava za agitaciju i propagandu pri Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), odnosno, Agitprop. Na taj način su kulturna i prosvjetna politika bile politizirane i podređene izvršavanju partijskih i ideoloških zadataka. Uprkos totalitarnom i nedemokratskom karakteru nove vlasti, Papović tačno zapaža da je, i pored izvjesnih neuspjeha, jednopartijski sistem napravio značajan institucionalni iskorak u odnosu na predratno stanje, kada su Crnoj Gori postojale samo dvije državne institucije u kojima se mogao organizovati kulturni i naučni rad. Intelektualci su, kako se navodi, postali dio državnog i partijskog sistema, jer su bili zaposleni u tim institucijama, i na taj način su svoju egzistenciju i stvaralaštvo vezali za vlast. Ali, Papović objašnjava da su mnogi intelektualci prihvatili novi sistem, ne samo zbog toga što su u njemu ostvarili svoje lične egzistencijalne interese, već i zbog toga što je veliki broj njih odranije pripadao komunističkom pokretu. To znači da je nova ideologija za čije su se stvaranje borili poslije 1945. godine, bila “njihova“ ideologija, čak i prije nego što je ona postala pobjedničkom. Na osnovu relevantnih izvora uviđa se da je kod intelektualaca domiralo ubjeđenje da su dio velikog pokreta u istoriji, i savremenici epohe od koje se mnogo očekuje. Autor ukazuje i na mnoge karakteristike odnosa vlasti prema intelektualcima u tom periodu. On, recimo, tvrdi da se crnogorska vlast trudila da direktnom kontrolom ne naruši dostojanstvo intelektualca, pružajući mu istovremeno priliku za napredovanje i usavršavanje, ali i brinući o njegovom solidnom materijalnom položaju. Tako je intelektualno pripadništvo zvaničnoj ideologiji, garantovalo prilično lagodan i materijalno obezbijeđen život.

Dugo poglavlje knjige (“Intelektualci u službi sistema i ideologije samoupravnog socijalizma 1950-1966“) odnosi se na period u kome dolazi do promjena u organizaciji države i vladajuće partije. U prvom redu, dolazi do uvođenja tzv. samoupravnog socijalizma, koji donosi izvjesnu decentralizaciju i prenošenje pojedinih nadležnosti sa saveznih na republičke organe vlasti. Ove promjene, a zatim i promjene u ustavnom sistemu, najdirektnije su se odrazile na direktivno upravljanje u oblasti kulture i ideologije, kao i na otklon od dosljednog slijeđenja sovjetskih modela i ideja. Naravno, otklon od sovjetizacije u kreiranju zvanične ideologije, nije značio u istoj mjeri i otklon od dogmatskog mišljenja ili modela kontrole vladajuće partije nad svih oblastima javnog života. Objasnjava se da su uvođenjem sistema tzv. socijalističkog samoupravljanja tokom 1951. godine, prestala s radom agitprop odjeljenja pri sreskim

i gradskim komitetima u Crnoj Gori, a 1952. godine prestala je sa radom Uprava za agitaciju i propagandu CKKP Crne Gore. Umjesto Agitpropa, u junu 1956. godine formirana je Komisija za ideološki rad pri CK Saveza komunista Crne Gore (SKCG), a do 1958. godine formirane su komisije pri opštinskim komitetima SK. Zadatak ovih komisija bio je i da prati naučno-istraživački rad u Crnoj Gori, naročito društvene nauke, kao i da cjelokupnu kulturnu, naučnu i obrazovnu djelatnost u Crnoj Gori usmjerava u pravcu marksizma i socijalističkog samoupravljanja. Papović na osnovu novih izvora rekonstruiše djelovanje komisija CKSK Crne Gore, koje su pratile rad redakcija listova i časopisa, kao i djelovanje pozorišta, bioskopa, knjižara, biblioteka, kulturno-umjetničkih društava, radija, političkih škola... Time se pokazuje da je, u suštini, partijska kontrola nad intelektualcima ostala ista kao i u periodu Agitpropa.

Imajući u vidu značaj istorijske nauke i istoričara za formiranje političke svijesti u Crnoj Gori, i posebno za formiranje identitetskih uvjerenja, autor je u ovom poglavlju značajnu pažnju posvetio odnosu vlasti prema ovoj naučnoj grupaciji. Prema njegovim istraživanjima, crnogorska vlast je 1958. godine formirala Komisiju za istoriju, čiji je cilj bio da rukovodi istorijskom naukom u Crnoj Gori. Ovo je bila jedina Komisija u CK koja se bavila pitanjima samo jedne nauke. Komisija je određivala istraživačke prioritete, određivala rad Istorijeskog instituta i kontrolisala rad crnogorskih istoričara. Komisija je takođe pravila programe za javne proslave i obilježavanje istorijskih jubileja, a kontrolisala je i nastavu istorije u osnovnim, srednjim i višim školama.

U drugom poglavlju dr Dragutin Papović je ukazao na različite oblike učešća intelektualaca u sprovođenju zvanične ideologije. On je prikazao kako su crnogorski intelektualci učestvovali u razgrađivanju kulta Sovjetskog Saveza, kako su afirmisali uvođenje socijalističkog samoupravljanja, glorifikovali idejne vrijednosti jugoslovenskog društva, učestvovali u izgradnji kulta Josipa Broza Tita... Pored toga, književnici i umjetnici nijesu samo slavili ideje i ideale revolucije i sistema vlasti, već su pokušavali da ukažu i na poželjni društveni profil intelektualca u socijalističkom društvu. Na osnovu bogate izvorne osnove, autor pokazuje da je period pedesetih i šezdesetih godina XX vijeka, kada je riječ o odnosu intelektualaca prema vlasti, imao nekoliko obilježja. Najprije, većina intelektualaca je propagirala socijalističko samoupravljanje, kult revolucije, Partije i Tita. Između njih i vlasti vladala je idila. Vlast je intelektualcima poboljšala materijalne uslove za život i stvaralaštvo, a

najveći broj intelektualaca bio je angažovan u republičkim institucijama zaduženim za kreiranje i sprovođenje kulturne politike, te u institucijama kulture i nauke.

Treće poglavlje knjige dr Dragutina Papovića (“Crnogorski intelektualci i afirmacija novih partijskih ideja 1966-1974”), odnosi se na period od pada Aleksandra Rankovića do donošenja Ustava SFRJ. U ovom razdoblju dolazi do jačanja nacionalnih i nacionalističkih ideja, u kojima zvanična ideologija dobija tamkaca kojeg do kraja svog postojanja neće uspjeti da pobijedi. Najprije su se neki upadljiviji oblici nacionalizma javili u Hrvatskoj, kada je objavljena “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika”. Uzvratili su iz Srbije “Predlogom za razmišljanje”, koji je, takođe, imao nacionalistički kakarakter. U “Predlogu” se zahtijevalo da Srbi u svim republikama dobiju pravo na svoj književni jezik u školama, izdavaštvu i novinama i da se u Srbiji praktikuje ćirilica. Zatim su 1968. godine na Kosovu izbile demonstracije, na kojima se tražilo da Kosovo dobije status republike i da mu se prikljuće djelovi Makedonije i Crne Gore u kojima žive Albanci. Iste godine dolazi i do pobune studenata u Beogradu, a nešto kasnije do tzv. Maspoka u Hrvatskoj. Bilo je i razlikih manifestacija nezadovoljstva rezultatima ekonomske politike. O svim ovim događajima autor je dao neophodne podatke, smatrajući da se dešavanja u Crnoj Gori, posebno u oblasti kulture i ideologije, ne mogu razumjeti bez poznavanja jugoslovenskog okvira. U mnogo ćemu, ovi su događaji podsticajno djelovali na formulisanje zvaničnih crnogorskih stavova o ćitavom nizu identitetskih pitanja, te shodno tome, i na angažman najuticajnijih crnogorskih intelektualaca. Papović je posebno ukazao na tok i rezultate 20. sjednice CK SKCG, 1970. godine, kada je usvojen dokument “Aktuelna idejna i društveno-politićka pitanja crnogorske kulture i njenog razvoja”. To je bio najvaćniji programski dokument o razvoju kulture u Crnoj Gori tokom socijalistićkog perioda. Autor navodi da je ovim programskim dokumentom bilo predvićeno otvaranje novih visokoškolskih institucija (a potom i Univerziteta), osnivanje televizićkog studija, izdavanje dnevnoć lista, snaćenje radio-mreće, izdavanje Istorije Crne Gore, stvaranje uslova za izradu Enciklopedije Crne Gore, jaćanje izdavaćke djelatnosti, stipendiranje i specijalizacija mladih talenata, naućno istraćivanje i marksistićko vrednovanje proćlosti, kulturnog i istorijskog nasljeća crnogorskog naroda... Za sprovođenje ovog dokumenta crnogorskoć vlasti bilo je neophodno angaćovanje crnogorskih intelektualaca, i oni su se u ovaj posao ukljućili. Kako se na osnovu Papovićevih istraćivanja moće utvrditi, većina intelektualaca podrćavala je stanovića vlasti, tj. stav vladajuće Partije u vezi sa crnogorskim nacionalnim pitanjem, ali i svim drugim idejnim i ideoloćkim

pitanjima. Iako intelektualni angažman podrazumijeva povremeno i kritički odnos prema stvarnosti i pojavama, u ovom periodu manifestacije preistipivanja ili javnog neslaganja sa zvaničnim stanovištima, ipak nije bilo. Već tada bi se moglo govoriti o višedecenijskoj tradiciji služenja intelektualaca sistemu vlasti i vladajućoj partiji u Crnoj Gori, odnosno, ideološki nekonfliktnoj intelektualnoj eliti, koja funkcioniše kao školovana posluga režima.

Četvrto poglavlje knjige (“Intelektualci u idealizaciji sistema 1974-1980“) odnosi se na period transformacije jugoslovenske federacije nakon usvajanja novog Ustava. Tada su republike i pokrajine dobile instituciju predsjedništva, koja je bila izraz njihove suverenosti i autonomnosti, a republike preuzimaju i mnoge federalne funkcije. Papović navodi da je u ovom periodu u Crnoj Gori došlo do proširenja i unapređivanja institucionalne baze nauke i visokog školstva. Osnovan je Univerzitet Crne Gore i CANU, kao i čitav niz institucija u kojima su djelovali intelektualci. Objašnjava se i proces uspostavljanja novih partijsko-državnih organa u oblasti idejnog, odnosno, ideološkog djelovanja. Pored ostalog, predsjedništvo CKSK Crne Gore formiralo je Komisiju za idejni i teorijski rad i ideološko obrazovanje u SK, a zadaci Komisije bili su: da angažuje časopise i revije u borbi za ostvarivanje novog Ustava i odluka X kongresa SKJ i VI kongresa SK Crne Gore, da se reforma obrazovnog i vaspitnog sistema obavi u skladu sa načelima samoupravljanja, da se ideološko-vaspiti rad razvija na idejnim marksističkim osnovama i praksi samoupravnog socijalizma, i da se povede propagandna borba protiv svih antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga. Komisija je analizirala udžbenike, planove i programe rada obrazovnih institucija, pratila i usmjeravala izdavačku djelatnost u Crnoj Gori. Kroz zakonsku regulativu unaprijeđena je ideološka kontrola nad medijima i izdavačkom djelatnošću, odnosno kontrola nad javnim istupima intelektualaca. Na osnovu Papovićevih istraživanja uočava se da je od 1974. do 1980. godine, crnogorska vlast imala kontrolu nad djelatnostima u oblasti obrazovnja, nauke i kulture. Republičke institucije, samoupravne organizacije, partijske ideološke komisije i centri, zakonska cenzura i masovni mediji činili su ogroman aparat koji je podržavao napore vlasti odnosno Saveza komunista da ostvari političke ciljeve. Intelektualci su u ovom aparatu imali važnu ulogu. Oni su afirmisali politički i partijski sistem, a sa njim i sve njegove vrijednosti. Da bi prikazao tipologiju intelektualnog angažmana u afirmaciji sistema i njegovih ideja, autor markira djelovanje nekoliko intelektualaca, koji mu služe kao primjer intelektualnog metanisanja politici.

U petom poglavlju (“Intelektualci i vlast u vrijeme krize socijalističkog sistema 1980-1988”) Papović je prikazao odnos intelektualaca i vlasti u vrijeme kada politički sistem koji su intelektualci afirmisali kao najidealniji i najsavršeniji, pokazuje nemoć da riješi osnovne sistemske probleme. Tada sistem, kao i njegova ideologija i sve vrijednosti koje je isticala, doživljavaju poraz pred naletom nacionalizma i klerikalizma. Autor ukazuje da je u Crnoj Gori, uprkos sve očiglednijim problemima u funkcionisanju političkog sistema i države uopšte, javni diskurs intelektualaca ostao nepromijenjen. Oni su i dalje zastupali stanovište da je politički sistem u Jugoslaviji dobar i da su njegova sadržina, ciljevi i rezultati, u svijetu i u Jugoslaviji, ocijenjeni kao vrijedno dostignuće. Isticalo se da ovakvi stavovi nijesu apologetika, već naučno dokaziva i provjerljiva istina. U tom horu adoracija, bilo je intelektualaca koji su tvrdili da će socijalizam opstati i da samo treba učiniti nekoliko reformskih poteza kako bi izašao iz krize. Odbacivali su višestranački sistem i smatrali su da je tzv. “pluralizam socijalističkih interesa” najbolje rješenje za jugoslovensko društvo. Intelektualci su faktički dan prije pada Berlinskog zida tvrdili da su nasljeđe revolucije i titoizam, vrijednosti na kojima bi trebalo da počivaju jugoslovensko i crnogorsko društvo. Papović ukazuje na fenomen - da osamdesetih godina XX vijeka nije bilo ni jednog disidenta niti alternativnog pokreta u Crnoj Gori, već su svi analitičari, teoretičari, književnici i publicisti podržavali umirući politički sistem. Ako je bilo kritika, onda su one upućivane s namjerom da doprinesu racionalizaciji sistema i njegovom boljem funkcionisanju. Ovakav odnos crnogorskih intelektualaca prema sistemu vlasti, nije predstavljao pravilo i u drugim jugoslovenskim republikama. Naime, u nekim republikama postojali su veoma disonantni intelektualni glasovi u odnosu prema sistemu i društvenoj stvarnosti. U Crnoj Gori takvih pojava nije bilo, što svjedoči o sklonosti intelektualaca ka dogmatskom promišljanju stvarnosti, pa i o sumnjivom utemeljenju njihovog intelektualnog kredibiliteta. Kako primjećuje autor, Crna Gora je pokazala tradicionalni otklon od modernističkih stremljenja i otpor prema neoficijelnom promišljanju stvarnosti. Na osnovu toga se može zaključiti da su intelektualci bili samo najobrazovani sloj dogmatskog, jednumskog i apologetskog kruga.

U posljednjem, šestom poglavlju (“Crnogorski intelektualci u posljednjim danima socijalističkog sistema 1988-1990”), Papović predočava stavove i javni angažman intelektualaca u vrijeme kada se okončava epoha jednopartijskog sistema. Kraj tog sistema započeo je mitinzima i medijskim manipulacijama oktobra 1988.

godine, da bi rušenje crnogorskog partijskog i državnog rukovodstva bilo s uspjehom izvedeno januara naredne godine. Nova crnogorska vlast je od prethodne preuzela samo simbole, dok u je u sferi ideologije napravila korjenite promjene. Tokom 1989. i 1990. godine njihova politika se bazirala na podržavanju politike Srbije prema rješavanju Kosovskog pitanja i stvaranju centralizovane Jugoslavije, na promjeni nacionalne politike i na odlaganju reformi u političkom sistemu. Promjena partijske i državne garniture, a sa njom i odbacivanje pređašnje ideologije, dao je priliku mnogim intelektualcima, do tada odanim izvršiocima partijskih direktiva, da naprave radikalni otklon od ideologije koju su do tada zastupali. Zvanična ideološka putanja napravila je radikalni zaokret – od crnogorstva ka srpstvu, i od socijalizma ka nacionalizmu, a za tom novom putanjom krenula je i većina dotadašnjih “oficijelnih” crnogorskih intelektualaca. Papović je uspio da rekonstruiše taj otužni preobražaj i da pokaže koje su novo ideološko utočište našli dojučerašnji branioci socijalizma. Intelektualci koji su godinama i decenijama podržavali jednopartijski sistem, dominaciju Saveza komunista i floskulu o pluralizmu socijalističkih interesa, za manje od godinu postali su pobornici višestranačkog sistema i parlamentarizma. Od teoretičara marksizma i socijalističkog samoupravljanja neki su se preobrtili u teoretičare liberalizma i pobornika tržišne ekonomije, dok su neki od doktrinarnih marksista postali nacionalisti i novoosvješćeni vjernici. Njihova idejna putanja ocrtavala je pravac kojim je početkom devedesetih godina XX vijeka išla većinska Crna Gora.

Na osnovu pregleda sadržaja knjige dr Dragutina Papovića, jasno je da se radi o pionirskom istraživanju i isključivo naučnom aktuelizovanju jedne sasvim nove teme u crnogorskoj historiografiji. Nesumnjivo da se ovom knjigom otvara novo istraživačko polje i ukazuje na teme koje tek treba posvećeno izučavati. Za istoričare koji uđu u ovaj tematski prostor, Papovićevo djelo će poslužiti kao koristan metodološki obrazac, ali će im i ponuditi sumu znanja i spoznaja, koje će svako buduće istraživanje neizostavno morati da uvaži.